

UDK: 8-1751-82-82-0

Akmal DAVRANOV,
TDYU qoshidagi M.Vosiqova nomidagi yuridik akademik litseyi o'qituvchisi
E-mail: akmal.88davron@gmail.com

Ilmiy rahbar prof. I.Rustamov taqrizi bilan

UTOPIK VA FOLKLOR MATNLARIDA IDEAL JAMIYAT KONSEPSIYASINING SHAKLLANISHI

Аннотация

Maqolada utopik va folklor matnlarida ideal jamiyat konsepsiyasining shakllanishi tahlil qilinadi. Folklor matnlari, xususan, ertaklar, afsonalar va eposlarda ideal jamiyat tushunchasi ko'proq ramziy va afsonaviy obrazlar orqali ifodalangan bo'lsa, utopik adabiyotda u ilmiy va falsafiy yondashuv asosida shakllangan. Ideal jamiyat g'oyasi insoniyat tarixining turli bosqichlarida o'zgarib, jamiyat ehtiyojlari va madaniy qadriyatlar asosida shakllangan. Ishda Platon, Tomas Mor, Tomazo Kampanella kabi mutafakkirlarning utopik qarashlari va ularning folklor motivlari bilan o'zaro bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, ideal jamiyat tushunchasining tarixiy rivojlanishi, uning zamonaviy talqinlari va ijtimoiy hayotdagi ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Utopiya, folklor, ideal jamiyat, ertaklar, afsonalar, falsafa, utopik adabiyot, Platon, Tomas Mor, Tomazo Kampanella, madaniyat, tarix, ijtimoiy konsepsiya, antiutopiya, afsonaviy motivlar.

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ИДЕАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА В УТОПИЧЕСКИХ И ФOLKLORНЫХ ТЕКСТАХ

Аннотация

В статье анализируется формирование концепции идеального общества в утопических и фольклорных текстах. В фольклорных текстах, в частности, сказках, легендах и эпосах, концепция идеального общества выражена больше через символические и мифические образы, тогда как в утопической литературе она формируется на основе научно-философского подхода. Идея идеального общества менялась на разных этапах человеческой истории и формировалась на основе потребностей и культурных ценностей общества. В работе освещаются утопические взгляды таких мыслителей, как Платон, Томас Мор, Томмазо Кампанелла и их связь с фольклорными мотивами. Также рассматривается историческое развитие концепции идеального общества, ее современные интерпретации и влияние на общественную жизнь.

Ключевые слова: Утопия, фольклор, идеальное общество, сказки, мифы, философия, утопическая литература, Платон, Томас Мор, Томмазо Кампанелла, культура, история, социальная концепция, антиутопия, мифологические мотивы.

THE FORMATION OF THE IDEAL SOCIETY CONCEPT IN UTOPIAN AND FOLKLORE TEXTS

Annotation

The article analyzes the formation of the ideal society concept in utopian and folklore texts. In folklore texts, in particular, fairy tales, legends and epics, the concept of an ideal society is expressed more through symbolic and mythical images, while in utopian literature it is formed on the basis of a scientific and philosophical approach. The idea of an ideal society has changed at different stages of human history and has been formed on the basis of the needs and cultural values of society. The work highlights the utopian views of thinkers such as Plato, Thomas More, Tommaso Campanella and their connection with folklore motifs. The historical development of the concept of an ideal society and its modern interpretations and influence on social life are also considered.

Key words: Utopia, folklore, ideal society, fairy tales, myths, philosophy, utopian literature, Plato, Thomas More, Tommaso Campanella, culture, history, social concept, dystopia, mythological motifs.

Kirish. Jamiyat tarixida ideal ijtimoiy tuzum haqidagi tasavvurlar inson tafakkurining ajralmas qismi bo'lib kelgan. Turli madaniyat va sivilizatsiyalar o'z tarixiy tajribasi asosida mukammal jamiyat haqidagi qarashlarini shakllantirganlar. Bu idealistik tasavvurlar odatda ikki asosiy manbada – folklor va utopik adabiyotda aks etgan. Folklor matnlari xalq ongida shakllangan va avloddan-avlodga o'tib kelgan mifologik, diniy hamda epik an'analarga asoslangan bo'lsa, utopik adabiyot esa ko'proq falsafiy va ijtimoiy tahlillarga tayangan holda ideal jamiyat modelini yaratishga intilgan.

Utopiya tushunchasi qadimgi davrlardan beri mavjud bo'lib, ilk bor Platonning "Davlat" [1] asarida ideal jamiyat modeli sifatida nazariy asoslangan. Keyinchalik Tomas Morning "Utopiya" asari orqali bu atama adabiy janr sifatida shakllanib, keyingi davrlarda turli adabiyot namoyandalari tomonidan rivojlantirilgan. Folklorida esa ideal jamiyat ko'pincha farovonlik, adolat va tinchlikka asoslangan, yerdagi jannat yoki oltin asr tushunchalari orqali ifodalangan. Masalan, Sharq xalqlari ertaklarida yo'qolgan jannatga intilish, G'arb mifologiyasida esa Eldorado yoki Avalon kabi afsonaviy joylar orqali mukammal jamiyat obrazi yaratib kelingan.

Ideal jamiyat konsepsiyasining folklor va utopik matnlardagi talqini tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillarga bog'liq holda shakllangan. Har bir davr o'zining ijtimoiy haqiqatlariga

mos ravishda utopik tasavvurlarni qayta talqin qilgan. Utopik matnlari ijtimoiy muammolarni tanqid qilish va alternativ yechimlarni taklif qilishga xizmat qilgan bo'lsa, folklor matnlari esa xalqning umid va orzularining badiiy ifodasi sifatida namoyon bo'lgan.

Adabiyotlar tahlili. Utopik va folklor matnlaridagi ideal jamiyat konsepsiyasi turli manbalar asosida shakllangan bo'lib, uning rivojlanish jarayonini o'rganishda adabiyotlarning roli beqiyosdir. Platonning "Davlat" [1] asarida tasvirlangan ideal jamiyat modeli keyinchalik G'arb falsafasi va utopik adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Utopik adabiyotning yirik vakillaridan biri Tomas Morning "Utopiya" [2] asari bo'lib, unda mukammal jamiyat obrazi tasvirlangan va mavjud ijtimoiy tuzum tanqid qilingan. Shuningdek, Frensis Bekonning "Yangi Atlantida" [3] asari ham utopik jamiyat qurilishining falsafiy asoslarini yoritadi.

Sharq va G'arb folklorida esa ideal jamiyat motivi ko'plab ertak, afsona va dostonlarda aks etgan. Masalan, Eron mifologiyasidagi Jamshid podshoh [4] davrida hukmronlik qilgan "oltin asr" tasviri, turkiy xalqlarning "Ergenekon" afsonasi yoki o'zbek xalq ertaklaridagi obrazlar barchasi ideal jamiyat haqidagi folkloristik qarashlarning namunalaridir. Shuningdek, Xitoy madaniyatida "Taoist jannat" [5] tushunchasi va Hind mifologiyasidagi "Satya Yuga" [6] konsepsiyasi ham mukammal jamiyat haqidagi qadimiy tasavvurlarni ifodalaydi.

Utopik adabiyot tarixiga nazar tashlasak, Tomas More va Frensis Bekondan tashqari, Tommazo Kampanellaning "Quyosh shahri" [7] asari ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu asarda ijtimoiy tenglik, umumiy mulk va axloqiy yetuklik asosida qurilgan jamiyat modeli tavsiflanadi. Shuningdek, etnik va diniy utopiyalarni aks ettirgan Jeyms Harringtonning "Oceana" [8] asari ham utopik fikrlash taraqqiyotiga hissa qo'shgan. Shuningdek, utopik va antiutopik adabiyotlar qiyosiy tahlili orqali ideal jamiyat konsepsiyasining evolyutsiyasini kuzatish mumkin. Masalan, Jorj Oruellning "1984" [9] va Oldos Hakslining "Ajoyib yangi dunyo" [10] asarlari utopik ideal tushunchalarining teskari, ya'ni distopik shakllarini aks ettirib, jamiyat muammolariga yangi nuqtai nazar bilan yondashgan. Yana bir misol sifatida Evgeniy Zamyatinning "Biz" [11] asari ham utopiyaning radikal boshqaruv tizimi shaklidagi ogohlantiruvchi talqinini taklif qiladi. Shuningdek, zamonaviy utopik asarlar orasida Ernest Kallenkofning "Ecotopia" [12] asari ekologik uyg'unlikka asoslangan ideal jamiyat modelini tasvirlaydi.

Natija va muhokamalar. Utopik va folklor matnlarida ideal jamiyat konsepsiyasi o'ziga xos usullarda shakllangan bo'lsa-da, ularning asosiy mohiyati jamiyatning axloqiy va ijtimoiy qadriyatlariga asoslanadi. Folklor matnlari asosan og'zaki an'analar tayanib, xalqning tarixiy xotirasi va dunyoqarashini aks ettirsa, utopik adabiyot ilmiy, falsafiy va siyosiy qarashlar asosida ideal ijtimoiy tuzilmani izohlashga intiladi.

Folklor matnlarida ideal jamiyat, odatda, ertaklar, dostonlar va afsonalar orqali ifodalanadi. Ushbu matnlarda yovuzlik ustidan yaxshilik g'alaba qozonishi, adolatli hukmdorlar tomonidan boshqariladigan mamlakatlarning mavjudligi va barcha insonlar teng huquqlarga ega bo'lgan jamiyat tasvirlanadi. Bu motivlar xalqning tarixiy tajribalaridan kelib chiqib shakllangan bo'lib, ideal jamiyatni tasavvur qilishda axloqiy qadriyatlarga asoslangan. Masalan, turkiy xalq og'zaki ijodida "Oltin asr" tushunchasi keng uchraydi. Bu ideal davr sifatida tasvirlanadi, unda jamiyat barqaror, tabiiy resurslar yetarli va insonlar o'zaro mehr-oqibatli bo'lishadi.

Ba'zi folklor motivlari utopik elementlarga boy bo'lib, bu yerda jismoniy va ma'naviy barkamollikka erishish jarayoni ko'rsatiladi. Bunday matnlarda real jamiyatdagi kamchiliklar tanqid qilinadi va xalqning orzu-umidlari aks etadi. Ko'pincha, qahramon ideal jamiyat sari sayohat qilib, u yerda mavjud adolat va barqarorlikni ko'rib hayratlanadi. Bu ideal obraz folklor matnlarining utopik adabiyotga yaqinlashishining yorqin misollaridan biridir.

Boshqa tomondan, utopik matnlar falsafiy va ijtimoiy muhokamalar asosida ideal jamiyatni tasvirlashga intiladi. Utopik adabiyot tarixan insoniyatning mavjud ijtimoiy tuzilmalar va ularning kamchiliklarini tahlil qilish hamda yangi, mukammal tizimlarni tavsiya etish uchun yaratilgan. Masalan, Tomas Morning "Utopiya", Platonning "Davlat", Tomazo Kampanellaning "Quyosh shahri" kabi asarlarida ideal jamiyat konsepsiyasi davlat boshqaruvi, iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlar jihatidan izohlanadi. Utopik matnlarda shaxsiy mulkning yo'qligi, barcha insonlar tengligi va ilm-fanning rivojlanishi asosiy g'oyalar sifatida ilgari suriladi.

Folklor va utopik matnlarning ideal jamiyatni tasvirlash usullari turlicha bo'lsa-da, ularning maqsadi umumiy – insoniyatning adolatli va farovon hayotga intilishini aks ettirish. Folklor matnlari buni afsonalar va dostonlar orqali ramziy va obrazli shaklda ifodalasa, utopik matnlar ideal jamiyatni aniq siyosiy va iqtisodiy model sifatida ko'rsatishga intiladi.

Folklor va utopik matnlarni taqqoslashdan ma'lum bo'ladi, har ikki turdagi matnlar jamiyat uchun ahamiyatli g'oyalarni ilgari suradi, jumladan: 1. Axloqiy va ijtimoiy qadriyatlar – Folklor matnlarida ideal jamiyat odob-axloq qoidalariga asoslangan bo'lsa, utopik matnlarda bu tushuncha siyosiy va iqtisodiy nazariyalar bilan mustahkamlanadi. 2. Tasavvur va realizm – Folklor matnlarida ideal jamiyat ko'pincha afsonaviy yoki sehrli dunyo sifatida tasvirlanadi, utopik matnlarda esa aniq ijtimoiy tuzilmalar taklif qilinadi. 3. Kritik tahlil – Utopik adabiyotda mavjud jamiyat tanqid qilinib, yangi model taklif etiladi, folklor matnlarida esa mavjud jamiyatdan norozilik ramziy obrazlar orqali ifodalanadi.

Folklor va utopik matnlarning o'zaro bog'liqligi chuqur tarixiy va madaniy ildizlarga ega. Folklor matnlari xalqning orzu-umidlarini saqlab kelgan bo'lsa, utopik matnlar bu orzularni amalga oshirishga qaratilgan nazariyalarni ishlab chiqadi. Kelajakda ushbu mavzuni yanada kengroq o'rganish orqali folklor va utopik matnlarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ularning zamonaviy utopik konsepsiyalar bilan bog'liqligini tahlil qilish mumkin. Xususan, zamonaviy ilm-fan va texnologiyaning rivojlanishi bilan ideal jamiyat haqidagi qarashlar qanday o'zgarayotgani, folklor motivlarining bugungi kunda utopik g'oyalar bilan qanday bog'lanayotgani chuqur tadqiqot talab etadi hamda folklor va utopik matnlar ideal jamiyat konsepsiyasining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Folklor matnlari orqali bu tushuncha xalqning madaniy merosida saqlanib kelgan bo'lsa, utopik adabiyotda esa bu g'oyalar yangi shakllar va konsepsiyalar asosida takomillashtirilgan. Ushbu o'xshashlik va tafovutlarni tahlil qilish kelajakda jamiyat taraqqiyotining qaysi yo'nalishda rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Utopik va folklor matnlarida ideal jamiyat konsepsiyasi turli uslub va yondashuvlar bilan ifodalanagan bo'lsa-da, ularning asosiy maqsadi jamiyatning mukammal tuzilmasini aks ettirish va insonlarning intilishlarini ifodalashdan iboratdir. Folklor matnlarida ideal jamiyat tushunchasi asosan og'zaki an'analar, afsonalar va ertaklar orqali tasvirlanadi. Bu matnlarda odatda, adolatli hukmdor, jamoaviy totuvlik, tabiiy farovonlik va axloqiy poklik asosiy xususiyatlar sifatida ko'rsatiladi.

Boshqa tomondan, utopik matnlar ideal jamiyatni ilmiy-falsafiy yondashuvlar orqali tasvirlaydi. Ular mavjud jamiyatning kamchiliklarini tahlil qilib, muqobil ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tuzilmalarning imkoniyatlarini ilgari suradi. Tomas Morningning "Utopiya", Platonning "Davlat", Tomazo Kampanellaning "Quyosh shahri" kabi asarlari ideal jamiyatni mukammal boshqaruv tizimi, tenglik va adolat asosida shakllangan model sifatida talqin qiladi.

Folklor va utopik matnlarning umumiy xususiyatlaridan biri shundaki, ularning har ikkisi real hayotdagi ijtimoiy, axloqiy va siyosiy muammolarni aks ettiradi va ideal jamiyat haqidagi qarashlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq, folklor matnlarida ideal jamiyat ko'proq ramziy tasvirlarga asoslangan bo'lsa, utopik matnlarda u aniq konsepsiyalar va tizimli tahlillar bilan ifodalanadi.

Ushbu mavzuni yanada chuqurroq o'rganish va ideal jamiyat konsepsiyasining rivojlanish dinamikasini tushunish uchun quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tadqiqotlar olib borish taklif etiladi:

– An'anaviy folklor motivlarining zamonaviy utopik va antiutopik asarlarga qanday ta'sir ko'rsatganini tahlil qilish zarur. Ayniqsa, zamonaviy fantastik adabiyot va ilmiy-fantastik utopiyalar folklor elementlaridan qanday foydalanayotgani haqida tadqiqotlar olib borish muhim;

– Zamonaviy antiutopiyalar, masalan, Jorj Oruellning "1984", Oldos Hakslining "Yangi jasur dunyo", Rey Bredberining "Farengyeit 451" kabi asarlari ideal jamiyatning qarama-qarshi modelini taqdim etadi. Bu asarlar folklor va an'anaviy utopiyalarga qanday bog'liq ekanini bo'yicha tadqiqotlar olib borish muhim;

– Tarix davomida ba'zi jamiyatlar utopik g'oyalarni amaliyotga tatbiq etishga uringan. Masalan, ijtimoiy tajribalar va eksperimentlar orqali ideal jamiyat qurishga intilgan harakatlar (masalan, sotsializm, kommunitarizm va boshqalar) qanday natijalar berganini o'rganish foydali bo'lishi mumkin;

– Bugungi dunyoda ilm-fan va texnologiya rivoji ideal jamiyat haqidagi qarashlarni qanday o'zgartirayotgani alohida e'tibor talab qiladi. Sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan iqtisodiyot, virtual dunyo va yangi ijtimoiy tuzilmalar qanday qilib zamonaviy utopik va antiutopik qarashlarga ta'sir qilayotganini o'rganish muhim;

– Dunyoning turli mintaqalarida folklor va utopik matnlar orqali ideal jamiyat qanday tasvirlanganini taqqoslash va umumiy xususiyatlarni aniqlash orqali ushbu mavzuga kengroq nazar tashlash mumkin. Masalan, Sharq va G'arb madaniyatlarida utopik g'oyalar qanday shakllanganini o'rganish qiziqarli bo'lishi mumkin;

– Folklor va utopik matnlarni yosh avlodga targ'ib qilish, ularning jamiyatdagi rolini o'rganish orqali ideal jamiyat tushunchasini yanada rivojlantirish mumkin. Ayniqsa, maktab va universitet dasturlarida ushbu mavzuga ko'proq e'tibor qaratish tavsiya etiladi.

Utopik va folklor matnlaridagi ideal jamiyat konsepsiyasini o'rganish ijtimoiy, madaniy va falsafiy jihatdan

katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot ideal jamiyat haqidagi tasavvurlarni chuqurroq tushunishga, insoniyat tarixidagi utopik qarashlarning ildizlarini aniqlashga hamda ularning zamonaviy ta'sirini o'rganishga yordam beradi. Kelgusida utopik va folklor matnlarning ijtimoiy hayotdagi o'rni, ularning jamiyat rivojiga ta'siri va zamonaviy konsepsiyalar bilan bog'liqligini chuqurroq tadqiq qilish dolzarb mavzulardan sanaladi.

ADABIYOTLAR

1. Platon. Davlat (Respublika). Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2015. https://www.civisbook.ru/files/File/Platon_Gosudarstvo.pdf
2. Morus, T. Utopiya. Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
3. <https://www.neliti.com/publications/336238/francis-bacon-principles-and-hisphilosophy>
4. <https://www.britannica.com/biography/Francis-Bacon-Viscount-Saint-Alban>
5. <https://www.grandars.ru/college/filosofiya/filosofiya-frensisa-bekona.html>
6. <http://www.library.fa.ru/exhib.asp?id=1>
7. Ghazzal Dabiri. The Origins and Development of Persian Epics. Adissertation submitted in partial satisfaction of their quirements for the degree Doctor of Philosophy in Near Eastern Languages and Cultures University of California, Los Angeles: 2007. 211 r.
8. 吴述申 "History of painting and weaving in China". People's Publishing House. 1986 year, 299 pages.
9. Е. Темкин. Мифы Индии. -Москва: Наука, 1982.
10. Kampanella, T. Quyosh shahri. Moskva: Nauka, 1980.
11. James Harrington The Commonwealth of Oceana (/oʊˈsiːənə/ oh-SEE-ə-nə), published 1656, is a work of political philosophy by the English politician and essayist (1611–1677). https://en.wikipedia.org/wiki/The_Commonwealth_of_Oceana
12. Oruell, J. 1984. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2018.
13. Aldous Huxley Brave new world ilmiy-fantastika, antiutopiya, falafiy roman 1932 Chatto & Windus. <https://asarlar.uz/kitob/ajib-yangi-dunyo>
14. <https://www.google.co.uz/books/edition/%D0%9C%D1%8B/aibUDwAAQBAJ?hl=ru&gbpv=1&printsec=frontcover>
15. Ecotopia: The Notebooks and Reports of William Weston is a utopian novel by Ernest Callenbach, published in 1975.